

ANDRZEJ ŁASZCZUK*

Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa, Polska

PODZIAŁY PRZESTRZENNE (TERYTORIALNE) W RELACJACH BEZPIECZEŃSTWA I OBRONNOŚCI PAŃSTWA

SPATIAL (TERRITORIAL) DIVISIONS IN THE RELATIONS OF STATE SECURITY AND DEFENSE

ABSTRAKT: W artykule podjęto próbę przedstawienia problematyki związanej ze stosowanymi podziałami przestrzennymi (terytorialnymi) Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności akcentując podziały specjalne, wojskowo-geograficzne i operacyjne. Celem zasadniczym było zidentyfikowanie tych podziałów i ich złożonej różnorodności w kontekście potencjalnego ich wpływu na aspekt praktyczny funkcjonowania sfery bezpieczeństwa (obronności). Specyficzną rolę w tych relacjach odgrywają podziały wojskowo-geograficzne i operacyjne. Dlatego też zostały poddane analizie w kontekście ich zastosowania i percepcji. Uporządkowanie tak nakreślonego obszaru badawczego możliwe jest poprzez udzielenie odpowiedzi na główny problem badawczy wyrażony w postaci pytania – jakie znaczenie mają podziały przestrzenne (terytorialne) w działalności instytucji systemu bezpieczeństwa państwa? Dekompozycja tego problemu umożliwiła wygenerowanie pomocniczych problemów składowych: Jakie podziały przestrzenne są stosowane w Polsce? Jakie podziały przestrzenne są stosowane w siłach zbrojnych Polski? Jaki jest wpływ podziałów przestrzennych na działania systemu bezpieczeństwa (obronności)? W wyniku przeprowadzonych analiz określono szereg relacji oddziaływania stosowanych podziałów przestrzennych oraz zaproponowano kierunki rozwiązania zidentyfikowanych wad dotyczących ich efektywnego wykorzystania.

SŁOWA KLUCZOWE: podział przestrzenny (terytorialny), terytorialny podział specjalny, podział wojskowo-geograficzny, podział operacyjny, studia operacyjne

* dr Andrzej Łaszczuk, War Studies University, Warsaw, Poland

 <https://orcid.org/0000-0002-8383-7716> a.laszczuk@akademia.mil.pl

Copyright (c) 2021 Andrzej ŁASZCZUK. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

ABSTRACT: The article attempts to present the issues related to the spatial (territorial) divisions of the Republic of Poland, in particular by emphasizing special, military-geographical and operational divisions. The main goal was to identify these divisions and their complex diversity in the context of their potential impact on the practical aspect of the functioning of the security (defense) sphere. Military-geographical and operational divisions play a specific role in these relations. Therefore, they have been analyzed in terms of their application and perception. Organizing the research area outlined in this way is possible by answering the main research problem expressed in the form of a question - what is the significance of spatial (territorial) divisions in the activities of the state security system institutions? The decomposition of this problem made it possible to generate auxiliary component problems: What spatial divisions are used in Poland? What spatial divisions are used in the Polish Armed Forces? What is the impact of spatial divisions on the operation of the security (defense) system? As a result of the conducted analyzes, a number of relations of the impact of the spatial divisions used were determined and the directions of solving the identified defects concerning their effective use were proposed.

KEYWORDS: spatial division (territorial), territorial special division, military-geographical division, operational division, operational studies,

WPROWADZENIE

Podziały przestrzenne są ważnym elementem funkcjonowania społeczeństw, struktur państwa lub organizacji w kontekście zarządzania przestrzenią geograficzną lub działalności realizowanej w wymiarze przestrzennym. Umożliwiają zagospodarowanie i uporządkowanie przestrzeni w celu jej określenia (tj. zasięgu i granic), nazwania, wskazania i określenia lokalizacji obszarów oraz miejsc. Chociaż są nierozłącznym elementem codzienności rozwiniętych cywilizacyjnie społeczeństw, to jednak towarzyszą człowiekowi od zarania jego rozwoju poprzez wyodrębnianie i nazywanie obszarów szczególnych (np. stanowiących zagrożenie lub zasobnych w określone dobra czy dogodnych do uprawiania określonej działalności) oraz określających przestrzeń (granice terytorium) jego władania.

Zatem pierwotny nurt tworzenia podziałów wynika z kształtowanego procesami historycznymi rozwoju społeczno-ekonomicznego i kulturowego. Oswajając i eksplorując przestrzeń geograficzną dokonywano jej waloryzacji, oceny jej przydatności i znaczenia, nadawano nazwę, ustanawiano strefy władania (własności) czy jurysdykcji.

Efektem tego typu podziałów jest między innymi ukształtowanie regionów lub krain historycznych, obszarów własności lub będących w innej formie posiadania, obszarów zarządczo-administracyjnych oraz terytoriów państw. Wydzielone struktury przestrzenne miały też istotne

znaczenie orientacyjne oraz były zalążkiem kształtowania tzw. obszarów rdzeniowych ośrodków władzy (w przeszłości państw).

Czynnikiem najczęściej determinującym zastosowanie podziałów przestrzennych są potrzeby praktycznego zarządzania i administrowania przestrzenią oraz jej zasobami¹ lub zarządzania działalnością w przestrzeni geograficznej - o charakterze organizacyjno-administracyjnym, na przykład zarządzania działalnością organów państwa lub instytucjami czy organizacjami realizujących zadania o znacznym zasięgu przestrzennym. Należą do tej grupy podziały administracyjne lub podziały specjalne związane z przyporządkowaniem określonym strukturalnym organizacyjnym form i zadań organizacji przestrzennej oraz ich jurysdykcji (np. zasięg terytorialny jednostek organizacyjnych (oddziałów, placówek i dywizjonów) Straży Granicznej). Podziały tej grupy posiadają zatem bardzo praktyczny walor. Dlatego są powszechnie wykorzystywane zarówno w administracji jak i w organizacjach (o charakterze społecznym lub gospodarczym), jak też w działalności gospodarczej, określając obszary ich działania (zarządzania, administrowania, jurysdykcji).

Analizując problematykę podziałów terytorialnych, zwłaszcza z grupy zarządczo-administracyjnej, należy mieć świadomość złożoności procesów ich stanowienia, uwarunkowań ich działania oraz następstw przyjętego podziału przestrzeni. Koncepcja każdego podziału przestrzeni wynika z przyjętych indywidualnie założeń koncepcyjnych, obejmujących w zależności od typu i przeznaczenia podziału czynniki analizowanej przestrzeni, takie jak: wymagany potencjał społeczno-ekonomiczny, organizacyjny, dostępność zasobów, techniczna zdolność obsługi ludności przez infrastrukturę techniczną i społeczną, powiązania historyczne, warunki komunikacyjne, tradycje i przyzwyczajenia oraz inne czynniki istotne dla danej działalności. Istotną rolę mogą też odgrywać czynniki naturalne jak ukształtowanie terenu, przeszkody wodne, kompleksy leśne, warunki klimatyczne, dostęp do oczekiwanych zasobów naturalnych (np. czystej wody), często w powiązaniu ze stanem infrastruktury technicznej warunkującej funkcjonowanie w tych warunkach. Znaczącym czynnikiem jest oczywiście specyfika tworzonego podziału wynikająca z jego przeznaczenia i stawianych przed nim zadań.

Kolejnym aspektem tworzenia i funkcjonowania struktur podziałów przestrzennych, zwłaszcza administracyjnych i specjalnych związany jest z wymogiem istnienia lub stworzenia odpowiedniej bazy materialnej w postaci infrastruktury technicznej i społecznej (np. budynki urzędów, mieszkania, komunikacja, szkoły itd.). Podział terytorialny, zwłaszcza administracyjny, funkcjonujący przez długi czas wpływa na kształtowanie stosunków społeczno-ekonomicznych oraz przestrzenny układ

¹ Na przykład: wodami, lasami, surowcami mineralnymi, obszarami cennymi przyrodniczo itd.

powiązań komunikacyjnych oraz infrastrukturalnych (Otok, 2007, s. 80-82). Stanowi istotny czynnik lokalizacyjny i prorozwojowy dla struktur osadniczych.

Kolejny nurt podziałów przestrzennych tworzony jest dla potrzeb poznawczych oraz badania szeroko rozumianego środowiska, dokonywania jego analiz, ocen, klasyfikacji, waloryzacji. Podziały opracowane do badań w ramach wielu dyscyplin naukowych tworzą katalog otwarty, obejmujący między innymi podziały fizycznogeograficzne, meteorologiczne, geologiczne, krajoznawcze, polityczne, społeczne, gospodarcze, wojskowo-geograficzne itp. Podziały te, poza wymiarem naukowym, mają też znaczny potencjał użytkowy wykorzystywany niemal we wszystkich sferach działalności człowieka realizowanej w realiach przestrzeni geograficznej².

Podziały przestrzeni nierozzerwalnie związane są z naukami geograficznymi, stąd też znaczący dorobek dotyczący sposobów i zasad tworzenia podziałów i określania zasięgów różnych zjawisk przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych, kulturowych i politycznych został wypracowany w ramach metodologii nauk geograficznych (Otok, 2007, s. 82).

Szczególnym, o znaczącym wymiarze praktycznym, nurtem tych badań jest regionalizacja geograficzna zajmująca się wyodrębnianiem i analizą regionów terytorialnych (fizycznogeograficznych³ i społeczno-ekonomicznych) postrzeganych w ujęciu systemowym i holistycznym jako geograficzne ujmowanie rzeczywistości społecznej (Chojnicki, 1996). Podstawą tego ujęcia jest wyodrębnienie i badanie regionu, który jako pojęcie jest rozumiany i interpretowany, jako obszar naturalny (krajina geograficzna) lub jako obszar antropogeniczny współtworzony na bazie środowiska naturalnego (był istniejący obiektywnie). Zbigniew Ziło (1992) wskazuje ponad sto definicji regionu. Jako obszar wyodrębniony przestrzennie, jest postrzegany jako synonim wielu terminów odnoszących się do podziałów przestrzeni⁴. Jest postrzegany jako struktura wewnętrzna w ramach terytorium państwa, ale też wyróżniane są regiony w wymiarze międzynarodowym, grupujące terytoria wielu państw (Dumała, 1994). Poza nurtem regionu postrzeganego holistycznie, który ujmuje całościowo elementy środowiska występujące w badanym obszarze przestrzeni, wyodrębniane są też regiony ukierunkowane na wydzielone czynniki. Należą do nich między innymi regiony fizycznogeograficzne, gospodarcze, demograficzne, geopolityczne czy geostrategiczne.

² Na przykład w działalności gospodarczej, w analizach dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego, planowaniu przestrzennym, turystyce, a nawet działalności z zakresu bezpieczeństwa (w tym w wojskowych analizach terenu).

³ Patrz: K. Ostaszewska, *Procedura regionalizacji fizycznogeograficznej, jej zastosowania i ewolucja*, [w:] *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, red. W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2008, s. 87.

⁴ Patrz: D. Piróg, *Terytorium, region i miejsce w edukacji geograficznej w kontekście procesu globalizacji*, [w:] *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, op.cit., s. 170-171.

Zatem ten nurt porządkowania rzeczywistości w wymiarze przestrzennym ma szeroki zakres tematyczny i znajduje przełożenie na inne formy użytkowych podziałów przestrzeni.

Dyscypliną naukową, w ramach nauk geograficznych, która w szczególności zajmuje się badaniami w holistycznym ujęciu regionalnym jest geografia regionalna. Podobne ujęcie badawcze, ukierunkowane na aspekty bezpieczeństwa i obronności realizuje również geografia bezpieczeństwa oraz wojskowa (wojenna).

Ze względów metodycznych zauważyć należy, że podziały przestrzeni przyjmują dwie zasadnicze formy, które określić można jako: podziały oraz wydzielenia przestrzeni. Podziały przestrzenne – dotyczą podziału (określonej części) przestrzeni (podprzestrzeni; np. terytorium państwa) na struktury niższej rangi, na przykład podział terytorium państwa na regiony administracyjne. Jest to podział całościowy, to znaczy każda część dzielonej przestrzeni musi być przydzielona do jednej z wyodrębnionych struktur. Wydzielenia przestrzeni mają zaś charakter wybiórczy polegający na wyodrębnieniu tylko fragmentu przestrzeni (np. parków narodowych i innych form ochrony przyrody). Zatem w analizowanej przestrzeni, tylko niektóre jej części zostaną zaliczone do wyodrębnianych form. Przykładem takich form są strefy zagrożenia powodziowego, strefy zagrożeń osuwiskami, strefy bezpieczeństwa infrastruktury (np. krytycznej), strefy ochronne (np. infrastruktury obronnej; obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa i obronności państwa⁵). Wydzielenia przestrzeni stanowią nieco inne ujęcie i kategorię pojęciową względem tradycyjnie postrzeganych podziałów przestrzeni. Zatem dokonując przestrzeni dla określonych potrzeb możemy zastosować dwa ujęcia. Pierwszy, to całościowy podział przestrzeni, który wiąże się z szeroko rozumianymi klasyfikacjami przestrzeni według przyjętych. Drugi sposób polega na określeniu przestrzennej lokalizacji (występowania, zasięgu) wybranych obszarów funkcjonalnych, elementów czy zjawisk, związanych z realizacją określonej działalności lub zjawiskiem w oparciu o zdefiniowane kryteria. W następstwie czego tworzone są rejony, obszary wydzielone, strefy, korytarze itp. To, specyfika potrzeb oraz koncepcja zastosowanego ujęcia decyduje jaka forma podziału przestrzeni jest najbardziej efektywna. Przykładowo w ramach studiów operacyjnych dla celów obronności można przyjąć koncepcję podziału terytorium państwa na obszary strategiczne, lub jak za czasów II RP wydzielenia obszarów wojennych.

W praktyce generowanych jest wiele wydzieleni, mających bardzo użyteczne zastosowanie w wielu obszarach działalności człowieka, w tym dotyczących sfery bezpieczeństwa (obronności).

⁵ Patrz: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2003 r. w sprawie obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa i obronności państwa oraz ich szczególnej ochrony (Dz.U. 2003 nr 116 poz. 1090).

Dla potrzeb niniejszych rozważań w formule kompleksowego postrzegania zjawiska podziałów, obie formy (podziały i wydzielenia) będą całościowo nazywane podziałami przestrzennymi, a w szczególności terytorialnymi, ze względu na przestrzenne odniesienie do terytorium państwa.

W wymiarze praktycznym, podziały najczęściej postrzegane są w kontekście pojęciowym określanym jako terytorialny. Takie ujęcie wynika z faktu definiowania terytorium na przykład jako „obszar ziemi o określonych granicach, wyodrębniony ze względu na jakieś cechy charakterystyczne”⁶. Podobnie jak sama przestrzeń, pojęcie terytorium jest definiowane w różny sposób i z różnych perspektyw postrzegania, które często zależne są od dyscypliny naukowej oraz zainteresowania oraz wrażliwości badacza (Jewtuchowicz, 2005, s. 63-66). Również w tym kontekście rozróżnić można podziały o zasięgu międzynarodowym w skali globalnej, regionalnej oraz dotyczące terytoriów poszczególnych państw. W skali międzynarodowej mogą to być podziały o ujęciu geograficznym (np. kontynenty, strefy klimatyczne), politycznym (np. terytoria państw, regiony geopolityczne lub geostrategiczne), ekonomicznym (np. obszary rozwoju, potencjałów gospodarczych), bezpieczeństwa i militarnym (np. obszary zagrożeń, strefy wojen) i wielu innych. Podziały dotyczące terytoriów państw, są jeszcze bardziej rozbudowane i mają znaczący wymiar zastosowań użytecznych praktycznie w ramach zarządzania i administrowania państwem. Ponadto występują też podziały w skali regionów wewnętrznych państw oraz lokalnych, odpowiadających na potrzeby społeczności lokalnych.

Tworzenie struktur podziałów przestrzeni jest zjawiskiem złożonym, wymagającym uwzględnienia wielu czynników i uwarunkowań. Do wyodrębniania obszarów, rejonów, regionów, terytoriów państw czy innych struktur przestrzennych i określania ich granic przyjmuje się rozwiązania, nawiązujące do różnego rodzaju zasad delimitacji przestrzeni. Wykorzystują one między innymi metody regionalizacji, klasyfikacji (waloryzacji) i inne formy wydzieleni oparte na opracowanych założeniach metodycznych i przyjętych kryteriach. Ale też niektóre ze stosowanych form podziału przestrzeni wykształciły się w wyniku samoistnych procesów naturalnych o charakterze przyrodniczym lub społeczno-ekonomicznym, kulturowym lub też w wyniku uzgodnień, ustaleń, decyzji „uznaniowych” (np. władczych, arbitralnych) lub innych procesów ukształtowanych historycznie. Istota wydzielenia i wykorzystania podziałów i wydzieleni terytorialnych jest przedmiotem wielu rozważań badawczych.

⁶ Patrz: *Słownik języka polskiego PWN*, wydanie internetowe, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/terytorium.html> (dostęp: 30.07.2021).

Podziały i wydzielenia przestrzeni, zarówno w ujęciu międzynarodowym, jak i dotyczące terytorium państwa (podziały terytorialne) odgrywają bardzo istotne znaczenie w działalności systemów organizacyjno-administracyjnych, w tym dotyczących systemów bezpieczeństwa i obronności. Zarówno w działalności zarządczej, ale też planistycznej oraz realizowanej w sytuacjach kryzysowych, w tym w czasie wojny, konieczna jest znajomość zasad jurysdykcji poszczególnych podsystemów, zarządców i organów administracji, aby efektywnie komunikować się w zakresie pozyskania informacji, organizowania współpracy, określania wymogów w ramach procesów planowania przestrzennego i Operacyjnego Przygotowania Państwa do potencjalnych zagrożeń, określania potrzeb w zakresie wzajemnego wsparcia itp. Niezbędna jest zatem świadomość uczestników systemu bezpieczeństwa, dotycząca istnienia takich podziałów przestrzeni oraz posiadanie wiedzy o strukturze tych podziałów. Znacząca część podziałów terytorialnych dotyczy bezpośrednio lub jest powiązana z działalnością struktur systemu bezpieczeństwa i obronności. Jednocześnie podsystem bezpieczeństwa i obronności generuje lub współtworzy podziały dedykowane realizowanej działalności w celu zapewnienia zarządzania i administrowania oraz realizacji procesów planistycznych i działalności praktycznej w zakresie przydzielonych kompetencji.

Do form podziału przestrzeni (terytorium państwa), wykorzystywanych w Siłach Zbrojnych RP należą między innymi podziały: administracyjne specjalne, wojskowo-geograficzne oraz operacyjne (obejmujące podział terytorium na obszary strategiczne i rejony operacyjne).

PODZIAŁY I WYDZIELENIA TERYTORIALNE POLSKI

Adekwatnie do typów i kategorii podziałów przestrzeni geograficznej w skali globalnej, regionalnej, krajowej i lokalnej państwo wykorzystuje je w swojej działalności międzynarodowej i wewnętrznej. Szczególne wymiar praktyczny mają podziały terytorium państwa realizowane głównie w kontekście potrzeb związanych z organizacją i zarządzaniem na poziomie administracji rządowej i samorządowej oraz terenowych organów władzy (na przykład sądów). Wydzielone struktury przestrzenne służą różnym celom, między innymi: organizacji i przyporządkowania terytorialnego działalności instytucji i organizacji, określenia terytorialnej podległości organom zarządczym i administracyjnym, przyporządkowania i jurysdykcji instytucji, zarządzania zasobami rozlokowanymi przestrzennie, określenia lokalizacji w przestrzeni oraz eksploracji przestrzeni (domen) lądowej, powietrznej, morskiej (oceanicznej), a nawet kosmicznej.

Państwa dla sprawnego zarządzania swoim terytorium oraz organizacją form działalności instytucji, sektorów i branż stosują różne formy podziału terytorium. Podstawowym podziałem jest administracyjny podział terytorialny państwa⁷, będący jednym z głównych elementów jego ustroju administracyjnego. Stanowi on o terytorialnym podziale właściwości między poszczególnymi organami administracji publicznej. Jest więc podstawą organizacji terytorialnej dla administracji zespolonej, opartej na poziomie województwa. Administracja ta obejmuje jurysdykcję między innymi struktur Policji, Państwowej Straży Pożarnej, inspekcji sanitarnej, kuratoria oświaty, inspekcji handlowej, inspekcji transportu drogowego, inspekcji ochrony środowiska, konserwacji zabytków, nadzoru budowlanego, inspekcji farmaceutycznej, weterynarii, inspekcji ochrony roślin i nasiennictwa, inspekcji handlowej artykułów rolno-spożywczych. Ponadto jurysdykcja niektórych z instytucji administracji niezespolonej oparta jest również na podziale administracyjnym poziomu wojewódzkiego. Należą do nich między innymi administracja skarbowa, urzędy statystyczne, regionalna dyrekcja ochrony środowiska, powiatowy lekarz weterynarii oraz wojewódzki sztab wojskowy. Pozostałe instytucje administracji niezespolonej, których terytorialny zasięg działania przekracza obszar jednego województwa, wykorzystują terytorialne podziały specjalne. Należą do nich między innymi: okręgowe i specjalistyczne urzędy górnicze, urzędy morskie, urzędy żeglugi śródlądowej, graniczny inspektor sanitarny, graniczny lekarz weterynarii, Straż Graniczna (oddziały, placówki, dywizjony), wojskowe komendy uzupełnień. Również inne jednostki organizacyjne, osoby prawne, instytucje i organizacje wykorzystują struktury podziału terytorialnego państwa w formie bezpośredniej lub dokonując grupowania wybranych elementów struktury podziału. Przykładem takiego rozwiązania jest klasyfikacja ang. Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)⁸ poziomu 3. grupująca wybrane struktury powiatów, czy podział zastosowany do określenia zakresu terytorialnego Delegatur Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW). Zaletą podziałów przestrzeni opartych na administracyjnym podziale terytorialnym państwa jest dodatkowo usprawnienie gromadzenia różnych danych statystycznych opisujących czynniki występujące w tej przestrzeni, użyteczne do systemów monitoringu i wielu analiz. Dane takie są standardowo

⁷ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. 1998 nr 96 poz. 603 ze zm.).

⁸ Klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych dla potrzeb Unii Europejskiej; standard geokodowania; wprowadzona w Polsce 26 listopada 2005 roku, w oparciu o rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającego rozporządzenie w sprawie ustalenia wspólnej klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych; <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/klasyfikacja-nuts/klasyfikacja-nuts-w-polsce/> (dostęp: 30.07.2021).

gromadzone przez administrację publiczną oraz systemy statystyczne jak np. Główny Urząd Statystyczny.

Wykorzystywane są również podziały o charakterze specjalnym, ukształtowane historycznie lub dostosowane do specyfiki i uwarunkowań czynników, czy zasięgu powiązań przestrzennych poszczególnych podmiotów organizacyjno-zarządczych (sektorów lub branż), z którymi są powiązane lub reprezentują ich obszary odpowiedzialności terytorialnej. Podziały specjalne są stosowane dla realizacji takich zadań państwa, których wykonywanie w ramach podziału zasadniczego jest z różnych względów mało celowe, np. specjalny podział terytorialny dla wykonywania administracji górniczej, uwzględniający rozkład przestrzenny występowania kopalni na poszczególnych obszarach państwa. Podziały specjalne służą organom o specjalnych właściwościach i wymagają zazwyczaj odmiennych zasad tworzenia niż podział zasadniczy⁹.

Jednak różnorodność podziałów stanowić może wiele utrudnień w wymiarze praktycznym, pomiędzy podmiotami funkcjonującymi w oparciu o podział administracyjny, a podmiotami opierającymi swoją organizację terytorialną o podziały specjalne. Doświadczenia historyczne z okresu II Rzeczypospolitej wskazują, że był to znaczący problem regulowany między innymi z poziomu konstytucji marcowej. Unifikacja granic okręgów specjalnych z granicami województw nie została jednak w pełni przeprowadzona i dlatego istniało 14 odrębnych podziałów terytorialnych dla potrzeb różnych rodzajów administracji. „Były to okręgi: wojskowe, skarbowe, celne, kolejowe i pocztowo-telegraficzne, szkolne, sądowe, górnicze, ziemskie, urzędów probierczych, legalizacji urzędzeń mierniczych, dróg wodnych oraz inspekcji pracy i urzędów ubezpieczeń społecznych”¹⁰. Niestety podobna sytuacja towarzyszy naszej rzeczywistości.

Ponadto, stosowane są też wydzielenia przestrzenne obiektów o charakterze powierzchniowym, liniowym lub punktowym, w postaci obszarów, stref, korytarzy, torów, granic i tym podobnych form przestrzennych, które odgrywają istotną rolę w zarządzaniu przestrzenią.

Wybrane podziały terytorialne państwa zestawiono w tabeli 1. Wyróżnia ona podziały oraz wydzielenia przestrzenne. Wybrane przykłady podziałów przedstawia w formie kartograficznej rysunek 1.

⁹ Ł. Zaborowski, *Zasady podziału terytorialnego państwa na szczeblu regionalnym. Próba uporządkowania i zastosowania na przykładzie Polski*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2010, s. 11, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/41473/zaborowski_zasady_podzialu_terytorialnego_panstwa_na_szczeblu_regionalnym_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 30.07.2021).

¹⁰ B. Kulik, *Podział terytorialny Polski dla celów administracji specjalnej do 1928 r.: (wybrane problemy)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2007, nr 20, s. 86-94, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/ZNMW/files/ZNMW_2007_20_013.pdf (dostęp: 30.07.2021).

Tabela 1

Zestawienie wybranych cywilnych podziałów i wydziałów terytorialnych stosowanych w Polsce

Podziały terytorialne	PRG
▪ zasadniczy trójstopniowy podział terytorialny państwa	✘
▪ ewidencyjny (geodezyjny; jednostki ewidencyjne, podziały ewidencyjne)	✘
▪ rejony statystyczne i obwody spisowe; (klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych NUTS)	✘
▪ Obszary Właściwości (miejscowej) Sądów Powszechnych (apelacyjnych, okręgowych, rejonowych) oraz wojewódzkich sądów administracyjnych	✘
▪ ze względu na właściwość miejscową prokuratur: apelacyjnych, okręgowych oraz rejonowych	✘
▪ obszary działania Policji (komendy wojewódzkie, Komenda Stołeczna, komendy powiatowe (miejskie) i rejonowe oraz komisariaty)	✘
▪ obszary działania Straży Pożarnej (komend wojewódzkich i powiatowych (miejskich))	✘
▪ obszary działania Straży Granicznej (oddziały, placówki i dywizjony)	✘
▪ ze względu na właściwość miejscową archiwów państwowych	✘
▪ ze względu na właściwość miejscową urzędów i izb skarbowych	✘
▪ ze względu na właściwość miejscową Lasy Państwowe (Regionalne Dyrekcje LP, nadleśnictwa)	✘
▪ ze względu na właściwość miejscową Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie (obszary działania: Regionalne Zarządy Gospodarki Wodnej, Zarządy Zlewni oraz regiony wodne) ¹¹	✘
▪ obszary oddziałów Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) ¹²	
▪ zakres terytorialny Delegatur ABW oraz Wydziałów Zamiejscowych Delegatur ABW	
▪ rejony operacyjne i obszary działania Zespołów Ratownictwa Medycznego (ZRM)	
▪ regiony HEMS (ang. Helicopter Emergency Medical Service; Lotnicze Pogotowie Ratunkowe),	
▪ zasięg terytorialny punktów adresowych Poczty Polskiej	
▪ zasięg terytorialny placówek Zakładu Ubezpieczeń Publicznych (ZUS)	
▪ rejony Zakładów Linii Kolejowych, i zasięg jednostek terenowych Regiony PKP Energetyka S.A. - Oddział Usługi	
▪ zarządy infrastruktury, zasięg działania koncernów energetycznych, rejony Polskich Sieci Energetycznych (PSE; sieci przesyłowe),	

¹¹ Patrz: <https://www.kzgw.gov.pl/index.php/pl/jednostki-organizacyjne/mapa-obszarow-dzialania> (dostęp: 30.07.2021).

¹² Patrz: <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/oben> (dostęp: 30.07.2021).

<ul style="list-style-type: none"> rejon Operatorów Systemu Dystrybucyjnego (OSD) energii elektrycznej 	
<ul style="list-style-type: none"> zasięg oddziałów terenowych Urzędu Dozoru Technicznego¹³ 	
<ul style="list-style-type: none"> struktura administracyjna Kościoła katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych 	
<ul style="list-style-type: none"> podział fizycznogeograficzny¹⁴ 	
INNE kategorie	
<ul style="list-style-type: none"> regiony historyczno-kulturowe 	
<ul style="list-style-type: none"> zakres terytorialny struktur służb specjalnych państwa 	
<ul style="list-style-type: none"> podziały terytorialne przyrodnicze, geologiczne, geomorfologiczne, klimatyczne, meteorologiczne itp. 	
<ul style="list-style-type: none"> inne. 	
WYDZIELENIA PRZESTRZENI	
<ul style="list-style-type: none"> obszary morskie RP (granice: morskich wód wewnętrznych RP, morza terytorialnego Rzeczypospolitej Polskiej, Wyłącznej Strefy Ekonomicznej RP; linii podstawowej morza terytorialnego RP, morskiej linii brzegowej, pasa nadbrzeżnego (w tym ochronnego i technicznego), morskiej strefy przyległej RP; zasięg terytorialny Urzędów Morskich; granice: red, portów i przystani morskich; <ul style="list-style-type: none"> strefy: zamknięte, niebezpieczne, bezpieczeństwa,) 	*
<ul style="list-style-type: none"> tereny zamknięte¹⁵ 	
<ul style="list-style-type: none"> regiony HEMS oraz rejony operacyjne baz HEMS (ang. Helicopter Emergency Medical Service; Lotnicze Pogotowie Ratunkowe)¹⁶ 	
<ul style="list-style-type: none"> podział przestrzeni powietrznej (strefy lotnicze; Rejony Ograniczeń Lotów (Ea) – Wzmocnienie Narodowego Systemu Obrony Powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej (Op Rp)¹⁷ 	
<ul style="list-style-type: none"> strefy geograficzne dla Bezpilotowych Statków Powietrznych (BSP)¹⁸ 	
INNE kategorie	
<ul style="list-style-type: none"> mapa zasięgów operatorów telefonii komórkowej 	
<ul style="list-style-type: none"> okręgi przemysłowe 	

¹³ Patrz: <https://www.udt.gov.pl/o-udt> (dostęp: 30.07.2021).

¹⁴ Patrz warstwa tematyczna: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/> (dostęp: 30.07.2021).

¹⁵ Zgodnie z Ustawą z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. 1989 nr 30 poz. 163 ze zm.), art. 2 p. 9), tereny zamknięte to tereny i charakterze zastrzeżonym ze względu na obronność i bezpieczeństwo państwa, określone przez właściwych ministrów i kierowników urzędów centralnych.

¹⁶ Mapa miejsc gminnych oraz lądowisk przyszpitalnych: <https://www.lpr.com.pl/pl/ladowiska/mapa-miejsc-gminnych-oraz-ladowisk-przyszpitalnych/> (dostęp: 30.07.2021) oraz http://klimat-badaniafizj.home.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2018/08/Geografia_2017_Wielebski1.pdf (dostęp: 30.07.2021).

¹⁷ Patrz: <http://uavoacademy.pl/?p=114> oraz <https://www.pansa.pl/ograniczenia-lotow-na-potrzeby-wzmocnienia-narodowego-systemu-obrony-powietrznej-rp/> (dostęp: 30.07.2021).

¹⁸ https://www.pansa.pl/uas_geozones/ (dostęp: 30.07.2021); na podstawie: Rozporządzenie Wykonawcze Komisji (UE) 2019/947 z dnia 24 maja 2019 r. w sprawie przepisów i procedur dotyczących eksploatacji bezzałogowych statków powietrznych oraz Wytucznych Nr 24 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 30 grudnia 2020 r. w sprawie stref geograficznych dla systemów bezzałogowych statków powietrznych, stworzone w oparciu o w/w regulacje.

▪ obszary metropolitalne	
▪ inne tematycznie lub funkcjonalnie wyróżnione obiekty powierzchniowe, liniowe i punktowe	

Uwaga: Kolumna oznaczona jako PRG wskazuje, czy granice podziału są opisane w bazie Państwowego Rejestru Granic (PRG).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie kwerendy.

Podziały terytorialne podlegają ewolucji, wynikającej z różnych uwarunkowań rozwojowych. Niektóre z podziałów przestrzeni, związane z funkcjonowaniem organizacji np. służby Lotniczego Pogotowia Ratunkowego mają charakter dynamicznie zmienny – zależny od rozmieszczenia baz, zasięgu i uwarunkowań działania i wyposażenia stosowanych statków powietrznych oraz wyszkolenia załóg, ale też warunków oświetleniowych zależnych od czasu wschodu i zachodu Słońca¹⁹.

Świadomość istnienia podziałów przestrzeni oraz znajomość ich lokacji przestrzennej odgrywa znaczącą rolę dla efektywności działania, a nawet bezpieczeństwa podejmowanych działań.

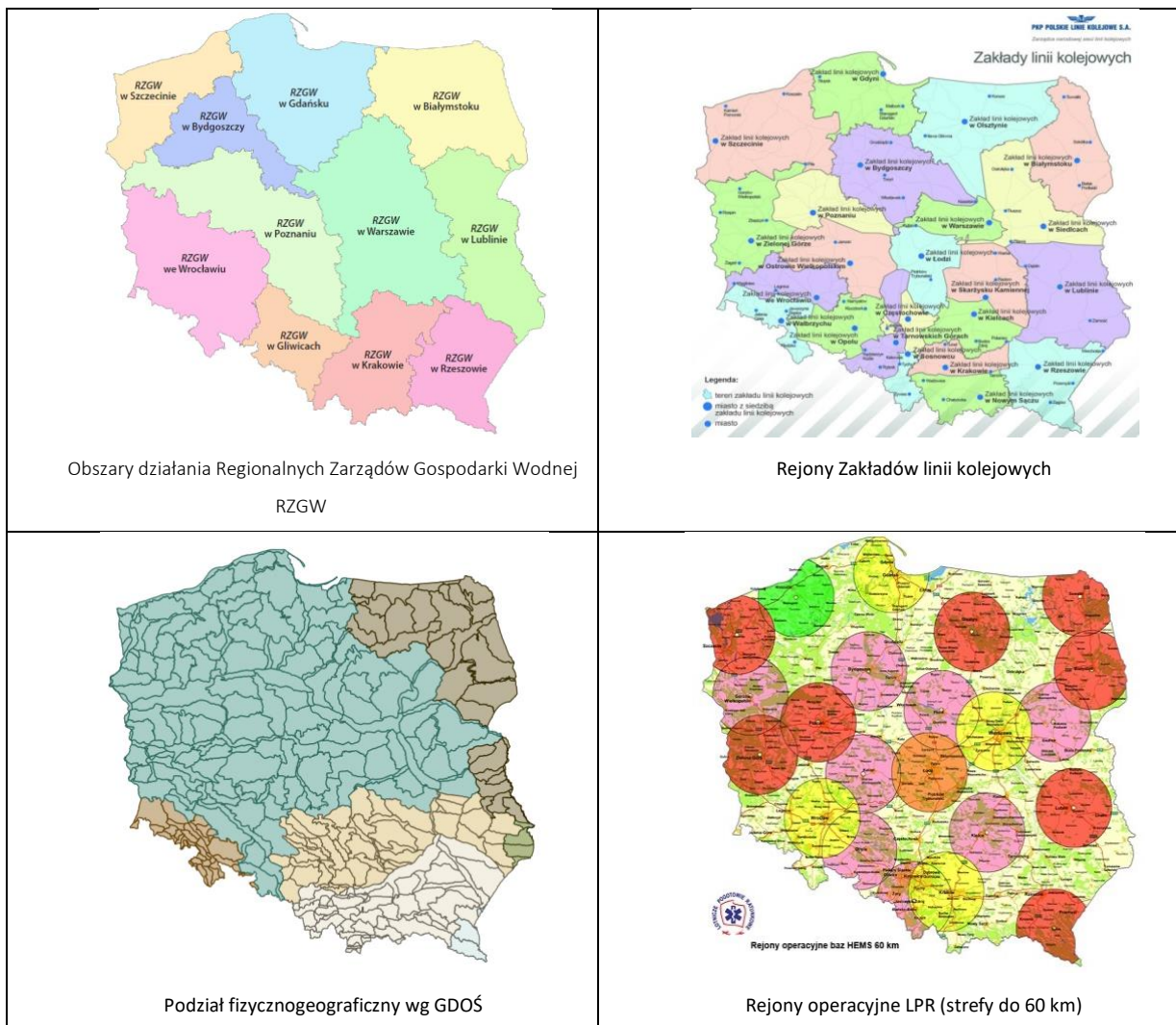
Wiedza o istnieniu i kształcie podziałów i wydzieleni przestrzeni ma charakter wybiórczy i rozproszony, co stanowi istotne utrudnienie w zakresie budowania świadomości ich istnienia, znaczenia i lokalizacji tych form przestrzennych. Jedyną formą ewidencyjną części granic o charakterze administracyjnym określa *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 2012 r. w sprawie państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju*. Rejestr taki prowadzi Główny Geodeta Kraju w bazie danych państwowego rejestru granic i powierzchni jednostek podziałów terytorialnych kraju, zwanego: PRG²⁰. Ponadto część z nich zawarta jest w postaci warstw tematycznych na platformie geoportal.gov.pl .

Rys. 1.

Wybrane przykłady podziałów przestrzennych w formie kartograficznej

¹⁹ Ł. Wielebski, *Geowizualizacja wpływu czasu wschodu i zachodu Słońca na godziny dyżurowania Lotniczego Pogotowia Ratunkowego*, „Badania Fizjograficzne”, R. VIII – Seria A – Geografia Fizyczna (A68), s. 233–251, DOI 10.14746/Bfg.2017.8.17, http://klimat-badaniafizj.home.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2018/08/Geografia_2017_Wielebski1.pdf (dostęp: 30.07.2021) oraz <https://dlapilota.pl/wiadomosci/lotnicze-pogotowie-ratunkowe/rozmieszczenie-rejonow-operacyjnych-lotniczego-pogotowia-rat> (dostęp: 30.07.2021).

²⁰ Patrz: <http://www.gugik.gov.pl/pzgif/dane-bez-oplat/dane-z-panstwowego-rejestru-granic-i-powierzchni-jednostek-podzialow-terytorialnych-kraju-prg> (dostęp: 30.07.2021).

Źródło: Zestawienie własne na bazie: <https://www.wody.gov.pl/komunikaty-nawigacyjne>; <https://www.plk-sa.pl/zaklady-linii-kolejowych-mapa/>; <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>; <https://dlapilota.pl/wiadomosci/lotnicze-pogotowie-ratunkowe/rozmieszczenie-rejonow-operacyjnych-lotniczego-pogotowia-rat> (dostęp: 30.07.2021).

WOJSKOWE PODZIAŁY TERYTORIALNE POLSKI

W celu sprawnego administrowania i zarządzania systemem obronności państwa stosowano różne podziały administracyjno-wojskowe. Choć formalne podziały wojskowe terytorium państwa polskiego znane są od czasów Księstwa Warszawskiego, to jednak ich rodowód można lokować we wcześniejszych okresach historycznych. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku również ustanowiono podziały przestrzenne struktury administracji wojskowej. Poza okręgami (wojskowymi) korpusów, przestrzenne struktury administracji wojskowej uzupełniały struktury przestrzenne między innymi w postaci: obszarów wojennych oraz rejonów komend miast i placów, dowództw

obozów i twierdz warownych, komend garnizonów oraz powiatowych komend uzupełnień (PKU) czy komend uzupełnień koni (KUK)²¹. Podziały te podlegały cyklicznym zmianom.

Podziały wojskowe ewoluowały przez okres II wojny światowej w percepcji i praktyce różnych sił polityczno-militarnych w okupowanym kraju i za granicą²² oraz w okresie Polski Ludowej. Kolejne koncepcje zmian przestrzenno-organizacyjnych przyniosły przemiany geopolityczne lat 90. XX wieku. Reorientacja na samowystarczalność obronną, a następnie stowarzyszenia z Sojuszem Północnoatlantyckim (NATO), generowały kolejne wyzwania i ewolucje. Zasadniczą formą podziałów były wojskowe jednostki terytorialnego podziału specjalnego w postaci okręgów wojskowych, które ostatecznie zostały rozformowane w 2011 roku. Kolejne lata, w kontekście nowych wyzwań, przynoszą nowe koncepcje organizacyjne, które są stale rozwijane i modyfikowane.

Poza spełnianiem swojego podstawowego przeznaczenia, stosowane podziały przestrzenne były również podstawą organizacji przestrzennej w zakresie gromadzenia danych oraz prowadzenia różnorodnych opisów i analiz przestrzenno-terytorialnych, związanych z przygotowaniem do obrony, rozwojem infrastruktury i przemysłu oraz innych form administrowania zasobami (np. poborem mobilizacyjnym, pozyskaniem żywności, pojazdów itp.) dla celów obronności państwa.

W realizacji działań w czasie pokoju (P)²³ w XXI wieku stosowano między innymi podziały terytorialne, na:

- okręgi wojskowe²⁴,
- Stałe Rejony odpowiedzialności (SRO) struktur WOT²⁵,
- terytorialny zasięg działania wojewódzkich sztabów wojskowych oraz wojskowych komend uzupełnień²⁶,
- zasięgi administracyjne garnizonów wojskowych²⁷,

²¹ A. Ostanek, *Dowództwa...*, op.cit., s. 264.

²² Opracowano na podstawie: J. Smoliński, *Siły zbrojne w powojennej Polsce w koncepcjach władz wojskowych na uchodźstwie*, „Niepodległość i pamięć. Czasopismo humanistyczne” 2019, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Rocznik XXVI, nr 1 (65).

²³ P - stan stałej gotowości obronnej (czasu pokoju), K - stan gotowości obronnej czasu kryzysu, W - stan gotowości obronnej czasu wojny.

²⁴ Podział na okręgi wojskowe był stosowany do 31.12.2011 r.

²⁵ SRO oparte są na wykorzystaniu podziału administracyjnego państwa.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z Dnia 24 lutego 2017 r. w sprawie wojewódzkich sztabów wojskowych i wojskowych komend uzupełnień (Dz.U. 2017 poz. 626).

²⁷ Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 12 maja 2020 r. w sprawie przekształcenia niektórych garnizonów oraz zmiany rozporządzenia w sprawie utworzenia, przekształcenia i zniesienia garnizonów oraz określenia zadań, siedzib i terytorialnego zasięgu właściwości ich dowódców (Dz.U. 2020 poz. 958); Mapa: https://www.jednostki-wojskowe.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=9 (dostęp: 30.07.2021).

▪ rejony zaopatrywania logistycznego (przyporządkowane do Regionalnych Baz Logistycznych) oraz rejony odpowiedzialności Wojskowych Oddziałów Gospodarczych (WOG²⁸; związane między innymi z eksploatacją sprzętu),

▪ oddziały regionalne Wojskowej Agencji Mieszkaniowej (WAM)²⁹, oddziały regionalne Agencji Mienia Wojskowego;

▪ rejony odpowiedzialności Rejonowych Zarządów Infrastruktury (RZI)³⁰,

▪ obwody profilaktyczno-lecznicze wojskowej służby zdrowia (obszary odpowiedzialności Wojskowych Ośrodków Medycyny Prewencyjnej),

▪ obszary odpowiedzialności terenowych jednostek organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej,

▪ rejony odpowiedzialności wojskowych prokuratur okręgowych oraz garnizonowych (do 4.04.2016 r.).

Stosowane są też wydzielania przestrzenne obiektów specjalnych typu:

▪ poligony wojskowe;

▪ tereny zamknięte (w zakresie podległości MON);

▪ inne obiekty powierzchniowe, liniowe i punktowe postrzegane w kategoriach związanych z obronnością czy szerzej bezpieczeństwem.

Podziały te uzewnętrzniają złożoność organizacji przestrzennej struktur sił zbrojnych. Dostrzegalny jest znaczący udział struktur odpowiedzialnych za logistykę i agend pokrewnych.

Poza przywołanymi przykładami podziałów terytorialnych, w zaawansowanej działalności z zakresu bezpieczeństwa państwa i obronności stosowane są również niejawnie podziały terytorialne związane z określeniem kierunków operacyjnych, wydzieleniem rejonów odpowiedzialności operacyjnej itp. Wiedza o tych podziałach i wynikających z nich relacji odgrywa istotną rolę w zarządzaniu systemów obronnych państwa, w szczególności dotyczących kierowania siłami zbrojnymi. Ze względu na ograniczoną jawność tego typu informacji podziały te nie są przedmiotem niniejszych rozważań.

²⁸ Rejony odpowiedzialności WOG zostały ustalone na bazie podziału terytorialnego kraju, włączając w większości w obszar funkcjonowania WOG kilka powiatów tego samego województwa (zachowanie zasady maksymalnej odległości komendy WOG od zasadniczych jednostek operacyjnych do ok. 50 km).

²⁹ WAM została włączona z datą 1.10.2015 r. do Agencji Mienia Wojskowego.

³⁰ RZI - jednostki organizacyjne Ministerstwa Obrony Narodowej podlegające pod Inspektorat Wsparcia Sił Zbrojnych. Obecnie w Polsce funkcjonuje 10 rejonowych zarządów infrastruktury.

Wojskowo-geograficzny oraz operacyjny podział terytorialny państwa

W działalności sił zbrojnych, poza podziałami terytorialnymi dedykowanymi do organizacji, administrowania i zarządzania zasobami, wykorzystywane są również wojskowo-geograficzne oraz operacyjne podziały terytorium państwa. Podział wojskowo-geograficzny jest realizowany na potrzeby szeroko rozumianych analiz i ocen poziomu strategiczno-operacyjnego, pomocniczo dla poziomu taktycznego oraz zastosowań specjalnych. Ma on również zastosowanie dla organizacji administracji wojskowej i organizacji jej dyslokacji w kontekście wszystkich stanów gotowości obronnej. Przy jego tworzeniu, decydujące znaczenie mają cechy obszaru związane z obroną militarną państwa (działaniami zbrojnymi) oraz innymi formami aktywności sił zbrojnych, postrzegany w szerszym kontekście bezpieczeństwa państwa i lokalnych społeczności. W relacji do potrzeb administracji wojskowej, znaczącą rolę odgrywają czynniki ułatwiające administrowanie siłami zbrojnymi oraz zasobami mobilizacyjnymi postrzegany w kontekście zadań sił zbrojnych i ich przygotowania do realizacji przydzielonych im zadań. Podziały wojskowo-geograficzne zazwyczaj mają postać niesformalizowaną, dostosowaną do konkretnych potrzeb.

Podział operacyjny może występować jako synonim podziału wojskowo-geograficznego, ale też może stanowić inną formę podziału przestrzeni ukierunkowaną na operacyjne użycie sił zbrojnych. Ogólnie są to formy zbliżone, różniące się przyjętymi założeniami i przeznaczeniem. Podział operacyjny stanowi również podstawę do prowadzenia studiów Teatru Zainteresowania Strategicznego (TZS), realizowanych w SZ RP. Z tego powodu przyjmuje postać sformalizowaną.

Przeznaczenie tych podziałów ukierunkowane jest na prowadzenie studiów (najczęściej tzw. strategicznych lub operacyjnych) terytorium w kontekście oceny cech środowiska geograficznego, istotnych dla prognozowania możliwości wystąpienia potencjalnego zagrożenia agresji na terytorium państwa (wojny) lub innych sytuacji kryzysowych, w których przewidywane są działania sił zbrojnych. Spełniają zarazem rolę podmiotu i przedmiotu analiz, bowiem z jednej strony powstają na skutek tych analiz, a z drugiej stanowią kanwę do prowadzenia dalszych, bardziej zaawansowanych i szczegółowych analiz ukierunkowanych na poznanie uwarunkowań środowiska i możliwości jego efektywnego wykorzystania lub przeciwstawienia potencjalnym zagrożeniom środowiskowym. Przy czym środowisko jest tu szeroko postrzegane w wymiarze wszystkich domen.

Inny, aczkolwiek ściśle powiązany kontekst stanowi przygotowanie określonych zasobów danych i informacji dla potrzeb wykonywania opisów, analiz, ocen i symulacji terytorium lub wybranych obszarów przestrzeni, dla potrzeb procesu analizy terenu (geoprzestrzeni, środowiska), wymaganych w procesach planistyczno-decyzyjnych, niezbędnych w toku działalności sił zbrojnych.

Przedmiotem podziału, według przyjętych założeń jest zazwyczaj tzw. obszar zainteresowania, który w zależności od kontekstu obejmuje terytorium państwa lub innych części przestrzeni geograficznej czy wręcz kosmicznej. W ramach podziału, mogą być wyróżnione różne formy i poziomy klasyfikacji, na przykład: teatry wojny, teatry działań wojennych, teatry operacji lub obszary strategiczne, rejony operacyjne. Podziały te mogą mieć charakter całościowego podziału analizowanej przestrzeni (np. terytorium państwa) lub też obiektowy, w formie wydzielenia części przestrzeni, które spełniają zdefiniowane kryteria. Do tych ostatnich należą formy wydzielenia przestrzeni typu: obiekt strategiczny, obiekt operacyjny itp.

Co do zasady, sposób ich wydzielenia wynika zazwyczaj z przyjętej koncepcji postrzegania potencjalnych zagrożeń o charakterze naruszenia integralności terytorialnej państwa w odniesieniu do prawdopodobnych miejsc naruszenia granicy państwa oraz kierunków rozwijania dalszych działań w głębi terytorium, jak i charakterystyki geograficznej terytorium. Przy dokonywaniu podziałów uwzględnia się szereg różnorodnych kryteriów i czynników w zależności od przyjętych założeń metodycznych.

Wojskowe podziały przestrzeni i związane z nimi studia przestrzeni towarzyszyły człowiekowi od zarania jego funkcjonowania. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym ulegały ewolucji, przyjmując coraz bardziej złożone formy wynikające z postępu w zakresie wiedzy i technologii. Wydzielenie struktur wojskowo-geograficznego lub operacyjnego podziału państwa w polskich realiach ma znaczącą tradycję.

Ciekawe doświadczenia z zakresu podejmowanych studiów przestrzeni ukierunkowanych na poziom strategiczno-operacyjny nad przyszłymi działaniami wojennymi pochodzą z okresu II RP. Prace w tym zakresie były realizowane przez Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (GISZ). „Wytyczne do przeprowadzania studiów operacyjnych były wydawane przez generalnego inspektora na specjalnych odprawach inspektorów armii i generałów do prac, których w związku z tym podzielono na dwie grupy: „Wschód” i „Zachód”. Tzw. „obszary wojenne” przyszłych frontów, wschodniego i zachodniego, podzielone zostały na odcinki poszczególnych inspektorów armii. Odcinki te odpowiadały przyszłym pasom działania poszczególnych armii, czy grup operacyjnych. W latach 1926-1939 podział ten uległ kilkakrotnie zmianom”³¹. Obszary wojenne stanowiły formy zmienne, dostosowywane do aktualnych koncepcji strategiczno-operacyjnych. W okresie tym powstało szereg

³¹ J. Igielski, *Zespół akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (1926-1935)*, s. 10, <http://docplayer.pl/32519595-Zespol-akt-generalnego-inspektoratu-sil-zbrojnych-1-organizacja-i-zakres-dzialania-generalnego-inspektoratu-sil-zbrojnych.html> (dostęp: 30.07.2021).

cennych opracowań wyznaczających nowe kierunki analiz środowiska i dokonujących podziałów przestrzeni w postaci planów operacyjnych, studiów jak *Studium nad możliwościami wojennymi Niemiec i Polski* gen. Tadeusza Kutrzeby z roku 1936, studiów terenowych i taktyczno fortyfikacyjnych. Szczególne wartościowe i bardzo nowoczesne ujęcie studiów strategiczno-operacyjnych przedstawia opracowanie S. Mossora i T. Kutrzeby pt. *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom*³². W wymiarze taktycznym opracowano plany taktyczno fortyfikacyjne³³.

Poza oficjalnym nurtem studiów nad terytorium państwa z perspektywy wojskowej, a w szczególności potencjalnej wojny, podejmowano indywidualne opracowania geograficzno-wojskowe (Umiastowski, 1921, 1924; Bagiński, 1924; Niezbrzycki, 1930).

Duży wkład w tworzenie wiedzy dotyczącej przestrzeni geograficznej terytorium Rzeczypospolitej pochodzi również od Wojskowego Instytutu Geograficznego.

Przywołane opracowania mają znaczący walor poznawczy, dotyczący istotnych dla bezpieczeństwa obszarów wiedzy z zakresu studiów strategiczno-operacyjnych. Trudno jednak określić stopień wykorzystania tej wiedzy do kształtowania percepcji kadry dowódczej oraz dla działalności planistyczno-decyzyjnej.

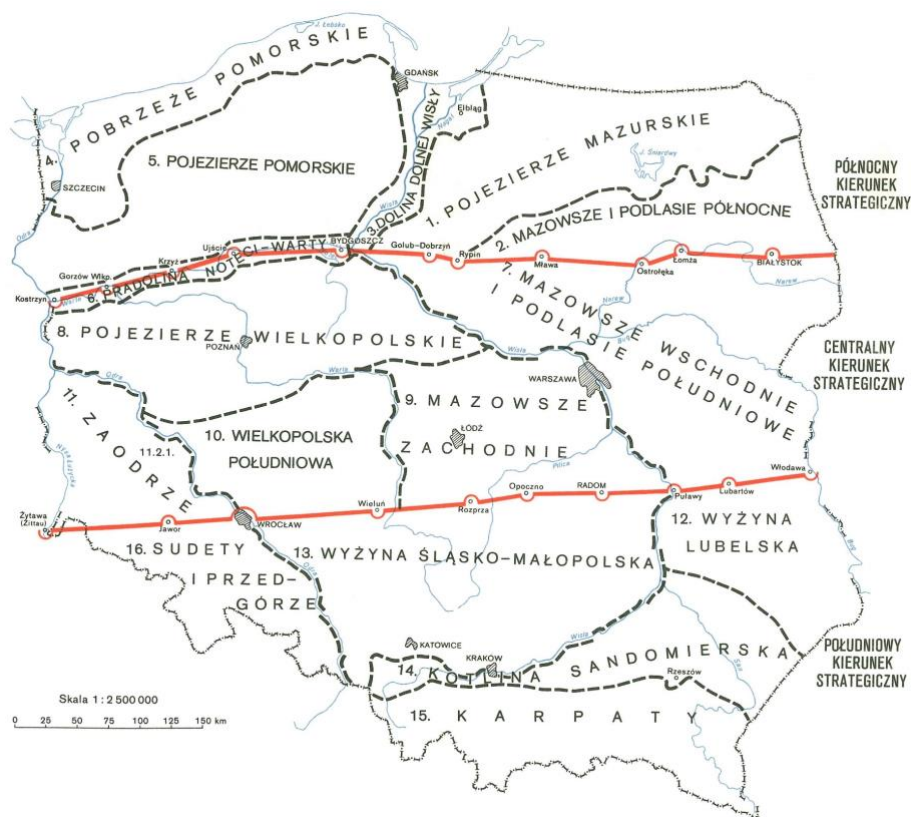
Po II wojnie światowej studia operacyjne zostały zainicjowane w 1957 roku i ukierunkowane na Zachodni Teatr Działań Wojennych (ZTDW). Wynikająca z nich potrzeba dokonania podziałów przestrzennych, wymagała wykonania nowego podziału europejskiego teatru wojny na Teatry Działań Wojennych (TDW) i w następstwie wyodrębnienia w ZTDW kierunków strategicznych i operacyjnych. Podjęto szeroko zakrojone prace, angażujące duże siły i środki mające przynieść oczekiwany efekt do 1960 roku w odniesieniu do trzech wydzielonych kierunków strategicznych – północnego, centralnego i południowego. Przyjęte kierunki zostały uznane za rdzeń operacyjnego podziału terytorium kraju, co obrazuje rysunek 2. Układ kierunków wskazuje na przeznaczenie terytorium Polski, jako obszaru tranzytowego w kontekście potencjalnego konfliktu pomiędzy blokami polityczno-militarnymi Układu Warszawskiego (UW) i NATO.

³² Patrz: M. Jabłonowski, P. Sawicki (red.), *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1987.

³³ J. Igielski, *Zespół...*, op.cit., s. 13.

Rys. 2.

Wojskowy podział przestrzeni Polski na kierunki strategiczne z czasów UW

Źródło: Warunki terenowe i klimatyczne Polski. Monografia operacyjna składająca się z 5 tomów, Zarząd Topograficzny Sztabu Generalnego, sygn. Szt. Gen. 1023/81, wyd. 1982.

Drugi etap studiów zaplanowany na lata 1960-1965 ukierunkowano na prace koncepcyjne związane ze studium obrony terytorium kraju (Jędrzyak, 2019, s. 446). Dzięki podjętemu wysiłkowi opracowano i wdrożono własną metodykę, a same studia dostarczając cennych informacji wpisały się w strukturę i zadania sił zbrojnych. Podział operacyjny z czasów Układu Warszawskiego oparty na wydzieleniu kierunków operacyjnych, uległ dezaktualizacji w związku z reorientacją strategii obrony terytorium Polski. Ciekawy opis podejmowanych w tym zakresie działań w zakresie wojskowych studiów operacyjnych zawiera publikacja: J. Jędrzyak, *Początki i założenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych w Siłach Zbrojnych PRL*, „Pamięć i sprawiedliwość” 2019, nr 2 (14), s. 426-455.

Z początkiem lat 90. XX wieku podjęto prace nad systematyzacją prowadzonych studiów w ramach odbudowy tożsamości obronnej możliwej do realizacji na skutek rozpadu ZSRR i rozwiązania Układu Warszawskiego. Zmiana sytuacji geopolitycznej wymagała też wprowadzenia nowego podziału

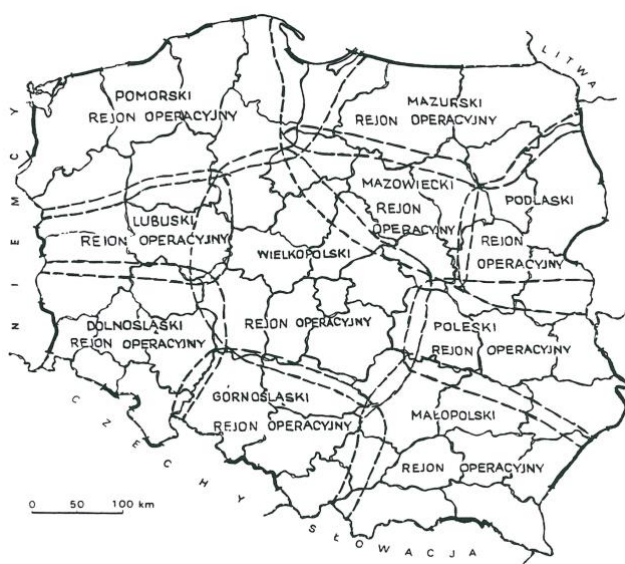
operacyjnego. Wstępne prace koncepcyjne zainicjowano w Katedrze Geografii Wojennej Wydziału Strategiczno-Obronno Akademii Obrony Narodowej we współpracy z oficerami Zarządu III Sztabu Generalnego. Efektem kilkuletnich prac było opracowanie zespołu autorskiego pod kierunkiem Juliana Skrzypta pt. *Wojskowo-geograficzny podział obszaru kraju* (Skrzyp, 1994). Zawierało ono szereg analiz, teoretyczne podstawy wykonania podziału i efekt w postaci propozycji podziału wojskowo-geograficznego (rysunek 3). Oceny warunków obronnych oparto na wielowymiarowej analizie porównawczej oraz metodzie bonitacji punktowej (dla oceny warunków fizyczno-geograficznych).

Założenia tego podziału oparte były na określeniu potencjalnych kierunków zagrożenia oraz uwzględnieniu szeregu czynników charakteryzujących przestrzeń Rzeczypospolitej Polskiej.

Główne ukierunkowanie prac i stworzony podział „zrealizowano na potrzeby studiów operacyjnych wykonywanych w Siłach Zbrojnych RP, w związku z czym za podstawę do jego opracowania przyjęto polską rację stanu i konieczność obrony terytorium Polski przed ewentualną agresją militarną” (Skrzyp, 1994, s. 3) w aspekcie samodzielności obronnej, w realiach geopolityki prozachodniej. Jednak jego walor tego opracowania jest w istocie o wiele szerszy i mający wymiar praktycznych zastosowań do wielu analiz oraz organizacji działania przez struktury sił zbrojnych.

Rys. 3.

Wojskowo-geograficzny podział obszaru kraju (1994)

Źródło: J. Skrzyp red., *Wojskowo-geograficzny podział obszaru kraju*, AON, Warszawa 1994, s. 77, ze zm.

Zaproponowany model podziału terytorium Polski, został zmodyfikowany dla potrzeb prowadzenia studiów operacyjnych TZS (rys. 4).

Rys. 4.

Podział obszaru Polski pod względem operacyjnym

Podział na obszary strategiczne

Podział na rejon operacyjny

Źródło: Opracowanie własne na bazie *Instrukcji organizacji i prowadzenia studiów operacyjnych Teatru Zainteresowania Strategicznego (TZS) w Siłach Zbrojnych RP*, Sztab Generalny, 2003.

Jego postać finalna, opracowana pierwotnie w oparciu o mapy w skali 1:1000 000, formę użytkową przyjęła w postaci mapy-schematu obrazującego układ obszarów strategicznych i rejonów operacyjnych. Obiektami odniesienia do wyznaczania granic wydzielanych struktur podziału były znaczące obiekty terenowe (m.in. krainy fizycznogeograficzne, ważne z gospodarczego widzenia obiekty strategiczne, rozkład potencjału gospodarczego) oraz elementy ówczesnego podziału administracyjnego. Granice stworzonych struktur nie zostały szczegółowo opisane. W efekcie idea podziału sprowadza się do mapki szkieletowej w bardzo małej skali. Specyficznym elementem podziału, wykraczającym poza opisany model podziałów przestrzeni jest zażębienie granic poszczególnych form podziału. Uznano, że elementy graniczne wydzielonych struktur przestrzennych powinny przynależeć do dwóch sąsiadujących struktur. Brak precyzji określenia granic rodzi szereg problemów praktycznych związanych z identyfikowaniem oraz opisaniem struktur podziału (Polak, 2007, s. 113).

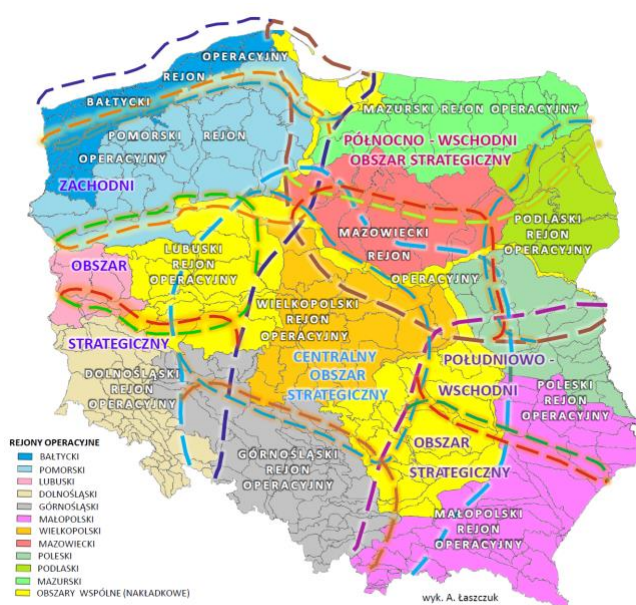
W ramach studiów operacyjnych Szefostwo Rozpoznania Geoprzestrzennego w latach 2017-2020 opracowało opisy wojskowo-geograficzne poszczególnych rejonów operacyjnych. Jako podstawę określenia ich granic przyjęto zbliżone orientacyjnie (do schematu podziału) elementy podziału fizycznogeograficznego autorstwa Jerzego Kondrackiego (w bliżej nieokreślonej wersji). Nałożenie zasięgów poszczególnych granic rejonów operacyjnych w tak przyjętym rozwiązaniu obrazuje rysunek 5.

Analiza tego obrazu potwierdza znaczące wątpliwości interpretacyjne i metodyczne przyjętego sposobu identyfikacji granic. Stan ten skutkować może wieloma nieporozumieniami, podważającymi zaufanie do samego podziału, treści opisów wojskowo-geograficznych jak i istoty praktycznego wykorzystania takiego podziału operacyjnego.

Od szeregu lat trwa dyskusja środowiskowa nad potrzebą modyfikacji koncepcji studiów operacyjnych oraz zmodyfikowania istniejącego podziału operacyjnego. Propozycje modyfikacji były prezentowane w toku dyskusji naukowej (np. Lach, Łaszczuk, 2003, s. 93). Przeobrażenia geopolityczne, zmiany klimatyczne, rozwojowe oraz kolejne zmiany koncepcyjne i organizacyjne sił zbrojnych i NATO stanowią znaczące przesłanki, aby w oparciu o zdobyte doświadczenia podjąć wyzwanie dokonania oceny i zapewne modyfikacji aktualnych podziałów wojskowo-geograficznych.

Rys. 5.

Ideowy układ rejonów operacyjnych na tle rejonów wydzielonych i opisanych w ramach opisów wojskowo-geograficznych opracowanych przez SRGeo(w latach 2017-2020)

Wykorzystano najnowszy podział fizycznogeograficzny wykonany pod patronatem GDOŚ w 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie opisów wojskowo geograficznych Szefostwa Rozpoznania Geoprzestrzennego (Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych) z lat 2017-2020.

PODSUMOWANIE

Organizacja przestrzenna współczesnych systemów międzynarodowych i państwowych wymaga precyzyjnie zdefiniowanych odniesień do przestrzeni. Dlatego też szeroko rozumiane podziały przestrzenne odgrywają bardzo istotną rolę w sprawnym funkcjonowaniu, zarządzaniu i administrowaniu wszelkich instytucji, organizacji i innych podmiotów, których działalność jest realizowana w relacjach przestrzennych. Szczególną rolę odgrywają podziały przestrzenne w działalności państwa. Są one wykorzystywane w wielu sferach, związanych zarówno z samymi procesami organizacji przestrzennej jak i procesami zarządzania i administrowania, planowania przestrzennego, monitoringu procesów i zjawisk oraz w zakresie prowadzenia różnorodnych analiz i ocen w kontekście definiowanych potrzeb oraz działalności poznawczo-naukowej. Wyzwania cywilizacyjno-ekologiczne oraz zmiany klimatyczne generujące szereg zagrożeń tworzą potrzeby stałego monitorowania środowiska i dokonywania jego waloryzacji w ramach kreowania zrównoważonego rozwoju. Ich efektem są dedykowane względem potrzeb podziały przestrzenne. Przyjmują one coraz doskonalsze i bardziej zaawansowane formy, dzięki dynamicznemu rozwojowi technologii geoinformacyjnych, nowoczesnym formom pozyskiwania i przetwarzania geoinformacji oraz ich prezentowania w ramach systemów informacji geoprzestrzennej (GIS). Funkcjonowanie wielu nowoczesnych technologii związanych z autonomicznym przemieszczaniem w przestrzeni, systemy nawigacyjne i bezpieczeństwa, w swoim działaniu są uzależnione od wiedzy o podziałach przestrzennych (granice państw, strefy zagrożeń, strefy wyłączone z użytkowania, dostępne strefy i korytarze itp.).

Funkcjonowanie instytucji państwa i użytkowników tej przestrzeni jest stale uzależnione od różnych podziałów przestrzeni, co wynika z organizacji terytorialnych właściwości tych instytucji. Uzależnione to jest od wielu czynników, między innymi od dyslokacji siedzib terenowych przedstawicielstw tych instytucji i przydzielonych im rejonów odpowiedzialności terytorialnej.

O wiele szerszy kontekst dotyczy kwestii szeroko rozumianego bezpieczeństwa uzależnionego od występowania różnorodnych obszarów o zdefiniowanym (realnym lub potencjalnym) zagrożeniu. W wymiarze instytucjonalnym poszczególne instytucje, służby, systemy, zarządcy infrastruktury są zorganizowane w wymiarze przestrzennym, posiadają system organizacji i odpowiedzialności

przestrzennej związanej z lokalizacją konkretnych obiektów, infrastrukturą i możliwościami działania w przestrzeni sprowadzonej do:

- relacji – kto jest decydentem w sprawie udzielenia wsparcia, w odniesieniu do (konkretnie zlokalizowanych miejscowo) potrzeb decyzyjnych i działań leżącym w kompetencji właściwych terytorialnie przedstawicielstw instytucji (np. zarządców elementów konkretnego systemu infrastruktury, Lasów Państwowych itp.);

- czasu reakcji w wymiarze przestrzennym, wynikającej z uwarunkowań dotyczących możliwości i szybkości fizycznego dotarcia do wskazanego miejsca (np. zespołu ratownictwa medycznego, straży pożarnej itp.).

Działania w sferze bezpieczeństwa i obronności charakteryzują się zazwyczaj deficytem czasu reakcji. Stąd definiowanych jest wiele oczekiwań co do właściwego podziału terytorialnego dotyczącego istotnych dla bezpieczeństwa i obronności instytucji oraz zjawisk, adekwatnego do realnych potrzeb instytucjonalnych i społecznych. Ponadto oczekiwana jest dostępność wiedzy o podziałach odpowiedzialności przestrzennej i lokalizacji (komunikacji) podmiotów decyzyjnych oraz służb reagowania tych instytucji, jak też jej właściwej dystrybucji do podmiotów potencjalnie potrzebujących ich reakcji w sytuacjach kryzysowych, wymagających szybkiej reakcji. Podmioty systemu bezpieczeństwa i obronności powinny zdefiniować rodzaje istniejących podziałów przestrzennych (zarówno w zakresie administracyjnym, jak i informacyjnym) potencjalnie dotyczących ich działalności oraz zadbać o pozyskanie oczekiwanej wiedzy o ich właściwości lub zorganizować stałe kanały komunikacyjne w celu sprawnego nawiązania kontaktu.

Aktualny stan dostępnej wiedzy o istniejących podziałach przestrzennych wydaje się być bardzo ograniczony, wybiórczy lub nieprecyzyjny. Wiele instytucji nie udostępnia informacji o swojej organizacji i właściwości przestrzennej. Celowym wydaje się stworzenie bazy danych dotyczących granic, siedzib i danych kontaktowych instytucji istotnych dla funkcjonowania bezpieczeństwa państwa dostępnych dla uprawnionych podmiotów. Zalecana jest nowoczesna forma graficzna w postaci kartograficznej jako najbardziej efektywna percepcyjnie. Rozwiązania stosowane poprzez strony internetowe instytucji najczęściej funkcjonują wadliwie. Ponadto, ta forma dystrybucji informacji nie jest stabilna w sytuacjach kryzysowych.

Odrębną sprawą są podziały przestrzenne związane z obronnością. Wiedza o nich ma charakter bardzo rozproszony i często nieuregulowany formalnie. Wielokrotnie, bezspornie udowodniano duże znaczenie realizacji analiz i studiów dotyczących szeroko rozumianego środowiska bezpieczeństwa, których efektem są między innymi różnego rodzaju podziały przestrzeni. Ich

wykorzystanie praktyczne powinno być bardzo duże. Namiastką tej działalności są studia operacyjne TZS. Jednak efekt tych działań rodzi wiele pytań, bowiem zasadniczo jest znikomo znany i dostępny (Polak, 2007, s. 113). Celowym wydaje się dokonanie przeglądu i oceny instytucjonalnego wykorzystania zarówno podziałów wojskowo-geograficznych jak i studiów operacyjnych oraz podjęcie działań weryfikacyjnych dotyczących ewentualnej modyfikacji tej działalności. Ponadto przeobrażenia geopolityczne w otoczeniu Polski oraz zmiany koncepcyjne i organizacyjne Sił Zbrojnych zmieniają percepcję postrzegania terytorium Polski w aspekcie bezpieczeństwa i obronności, stanowiąc znaczące przesłanki, aby w oparciu o tradycje studiów operacyjnych podjąć wyzwanie dokonania oceny i zapewne modyfikacji aktualnych podziałów wojskowo-geograficznych.

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO

LITERATURE

- Bagiński H., Studia terenu i metoda opisu kraju, Nakładem Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, Warszawa 1924.
- Chojnicki Z., Region w ujęciu geograficzno-systemowym, [w:] Podstawy regionalizacji geograficznej, red. T. Czyż, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1996.
- Dumała H., Region jako pojęcie nauki w stosunkach międzynarodowych, „Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska” 1994, Vol. I, 3 Sectio K.
- Igielski J., Zespół akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (1926-1935), <http://docplayer.pl/32519595-Zespol-akt-generalnego-inspektoratu-sil-zbrojnych-1-organizacja-i-zakres-dzialania-generalnego-inspektoratu-sil-zbrojnych.html>.
- Instrukcji organizacji i prowadzenia studiów operacyjnych Teatru Zainteresowania Strategicznego (TZS) w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Sztab Generalny, 2003.
- Jabłonowski M., Sawicki P. red., Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987.
- Jędrysiak J., Początki i założenia studiów operacyjnych Zachodniego Teatru Działań Wojennych w Siłach Zbrojnych PRL, „Pamięć i sprawiedliwość” 2019, nr 2 (14), s. 426-455.
- Jewtuchowicz A., Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
- B. Kulik, Podział terytorialny Polski dla celów administracji specjalnej do 1928 r.: (wybrane problemy), „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2007, nr 20, s. 86-94, https://bg.uwb.edu.pl/pcr/ZNMW/files/ZNMW_2007_20_013.pdf.
- Lach Z., Łaszczuk A., Aspekty geograficzne podróży studyjnych, [w:] Podróż studyjna w systemie edukacji oficerów w Akademii Obrony Narodowej. Materiały z sympozjum naukowego, red. A. Polak, AON, Warszawa 2003, s. 81-98.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. red., Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii, Wydawnictwo Uczelniane WSG w Bydgoszczy, Bydgoszcz, 2008.

- Niezbrzycki J., Polesie. Opis wojskowo-geograficzny i studium terenu, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa 1930.
- Otok S., Geografia polityczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Polak A., Studia operacyjne rejonu operacyjnego, [w:] Studia operacyjne rejonu operacyjnego, red. A. Polak, AON, Warszawa 2007, s. 92-113.
- Skrzyp J. red., Wojskowo-geograficzny podział obszaru kraju, AON, Warszawa 1994.
- Słownik języka polskiego PWN, wydanie internetowe, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/>.
- Smoliński J., Siły zbrojne w powojennej Polsce w koncepcjach władz wojskowych na uchodźstwie, „Niepodległość i pamięć. Czasopismo humanistyczne” 2019, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Rocznik XXVI, nr 1 (65).
- Umiastowski R., Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa 1924.
- Umiastowski R., Terytorium Polski pod względem wojskowym, część wstępna i pierwsza, nakładem autora, Warszawa 1921.
- Warunki terenowe i klimatyczne Polski, Monografia operacyjna składająca się z 5 tomów, Zarząd Topograficzny Sztabu Generalnego, sygn. Szt. Gen. 1023/81, wyd. 1982.
- Wielebski Ł., Geowizualizacja wpływu czasu wschodu i zachodu Słońca na godziny dyżurowania Lotniczego Pogotowia Ratunkowego, „Badania Fizjograficzne”, R. VIII – Seria A – Geografia Fizyczna (A68), s. 233–251, DOI 10.14746/Bfg.2017.8.17, http://klimat-badaniafizj.home.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2018/08/Geografia_2017_Wielebski1.pdf.
- Zaborowski Ł., Zasady podziału terytorialnego państwa na szczeblu regionalnym. Próba uporządkowania i zastosowania na przykładzie Polski, rozprawa doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 2010, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/41473/zaborowski_zasady_podzialu_terytorialnego_panstwa_na_szczeblu_regionalnym_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Zioło Z., Głos w dyskusji, „Biuletyn KPZK PAN” 1992, nr 160, 1992.

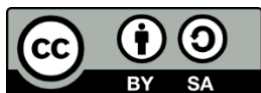
ŹRÓDŁA SOURCES

- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 12 maja 2020 r. w sprawie przekształcenia niektórych garnizonów oraz zmiany rozporządzenia w sprawie utworzenia, przekształcenia i zniesienia garnizonów oraz określenia zadań, siedzib i terytorialnego zasięgu właściwości ich dowódców (Dz.U. 2020 poz. 958).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2003 r. w sprawie obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa i obronności państwa oraz ich szczególnej ochrony (Dz.U. 2003 nr 116 poz. 1090).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. 1989 nr 30 poz. 163 ze zm.).
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. 1998 nr 96 poz. 603 ze zm.).

Uwaga: adresy internetowe zweryfikowano na czas publikacji.

Copyright (c) 2021 Andrzej Łaszczuk

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.
4.0 International License.